

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 3

Eylül-2024

MAKALE BİLGİLERİ

Şiirde İllâ Edâtı İle Yapılan İstisnânın Çeşit ve Örnekleri

Varieties And Examples Of The Exception Made In The Poem With Literary Editing

YAZAR

Ferit DİNÇER

Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniv. İslami İlimler Fak.

dincerferit@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3269-4310

<http://doi.org/10.5281/zenodo.13747426>

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 01.08.2024

Makale Kabul Tarihi: 27.08.2024

Sayfa Aralığı: 709-726

ÖZET

Arap dili ve edebiyatında şiir ve şairlik, gerek cahiliye dönemi diye adlandırılan ve İslamiyet'ten önceki zaman dilimini kapsayan dönemde olsun, gerekse İslâm'ın zuhurundan günümüze kadarki zaman dilimini kapsayan ve genel itibari ile İslâmî dönem diye adlandırılan dönemde olsun, ehemmiyeti haiz konular arasında yerini korumuştur. Zira insanlığa her iki cihanın saadet ve bahtiyarlık yolunu gösteren ve sıratı'l-mustakime yönlendiren, semâvî kitapların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerîm Arap dili ile peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) nazil olmuştur. Bu nedenle Kur'ân'ı gerektiği gibi anlayıp istifâde edebilmek için Arap dilinin inceliklerini bilmek gerekmektedir. Söz konusu incelikleri bilmenin en önemli yollarında birisi, belki en önemlisi kadîm ve hadîs olmak üzere Arap edebiyatının vaz geçilmez bir unsuru olan şiirleri bilmek ve anlamakla mümkündür. Diğer taraftan Arap dilinin bir alt bölümü olan nahiv ilminde, önemli bir yeri olan istisnâ da önemsenmesi gereken bir konudur. Bu nedenle bu kısa çalışmada şiirde illâ edâtı ile yapılan istisnâ ve çeşitleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, cahilî, muhadram ve İslâmî şairlerin şiirlerinden, illâ edâtı ile yapılan istisnâ ve çeşitleri ile ilgili örnekler eşliğinde konu hakkında bilgi paylaşımı yapılacak ve örnek şiirler yoruma tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Şair, Şiir, İstisnâ, İllâ Edâtı.

ABSTRACT

In Arabic language and literature, poetry and poetry are important subjects, whether in the period called the period of ignorance and covering the time period before Islam, but also in the period known as the Islamic period. has preserved its place. Because, the Qur'an, which is the last of the heavenly books, which shows the path of happiness and oldness of both worlds and directs them to the ordinary-mustaq, and the last of the prophets. He was prophet to Muhammad (pbuh). For this reason, it is necessary to know the subtleties of the Arabic language in order to understand the Quran properly and make use of it. One of the most important ways of knowing these subtleties is by knowing and understanding poems, which is an indispensable element of Arab literature, perhaps the most important of all, ancient and hadith. On the other hand, it is an issue that should be

considered as an exception, which has an important place in nahiv, a subdivision of the Arabic language. For this reason, this short study will focus on the exceptions and varieties made by poetry in poetry. In this context, examples from the poems of ignorant, muhadram and Islamic poets will be presented and interpreted.

Key words: Arabic language, Poet, Poetry, Exception, İlâ Preposition.

GİRİŞ

Konuya girmeden evvel şunu ifade etmek gerekir ki, Şair ve Şiir'in ne olduğu, her ne kadar erbabınca meçhul değilse de mukaddime mahiyetinde olmak üzere giriş başlığı altında söz konusu kavramları izah etmekte fayda olacağı mülahaza edilmiştir. Bu nedenle bu iki kavramın hangi anlama geldikleri belirtip haklarında kısa bir tarihi bilgi vermeye çalışılacaktır.

A. Şair

Lügatte “bir şeyi bütün incelikleriyle bilmek, sezerek vâkıf olmak; ölçülü ve ahenkli söz söylemek” (Ferâhîdî: 2003, III, 236-238; Cevherî: 1990, II, 725) manasına gelen şiir kelimesinden müştak olan şair lafzı “nesne ve olaylara bilerek ve sezerek vâkıf olan, ölçülü ve ahenkli söz söyleyen” demektir. İstilahta ise “bilgi, sezış, duygu ve heyecanlarını ölçülü ve ahenkli biçimde ifade eden kimse” şeklinde tanımlanmıştır. Şiirleri çağımıza kadar gelebilen eski Arap toplumuna mensup şair kimseleri İslam'ın gelmesinden 150-200 yıl ötesine götürülse de hâlihazırda bulunan örneklerin gelişme süreci 2000 yıla kadar uzandığı görülmektedir (Huseyn: 1352/1993, 343-361; Râfî, ts., II, 20, 222-249, 341-350). Dilciler hicri ikinci yüzyılın son çeyreğinden itibaren, şair olan şahsiyetleri tabakalara ayırmışlar, İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846) ile beraber edebiyatçıların kimi, bu hususta özgün telifler meydana getirmişlerdir. Ebû Ubeyde (öl. 224/838) ve Âsmaî'nin (öl. 216/831) şair şahısları cahili, İslamî ve muhadrâmî şeklinde üç kısım olarak ele aldıkları ifade eden İbn Sellâm, cahiliye şair kimseleri 13, İslâm dönemi şair kimselerini de 10 tabakaya ayırmıştır (İbn Sellâm: 1952, 26-40, 48; İbn Kuteybe: 1966, 23-26, 256, 504; Cübrî: 1407/1986, 127-186). İbn Sellâm'ın muasırı olan Ebu Tammâm'ın (öl. 231/846) “Fuhulü'ş-şu'âra” isimli telifinde de yukarıda geçen üç kısım yer almaktadır. Hem cahiliye hem muhadram ve hem de İslam devrinde yaşamış ve

şair telifinde bulunmuş olan İslâmî şair kimseler ise İslâm'ın ilk döneminde ve Emevî saltanatı döneminde yaşayan kimselerdir. Abbasîlerin uzun süren halifeliği döneminde şairler, halis Arap olma ya da yabancı kimseler olma ölçülerine göre ve şiirlerinin Arap dilinde hüccet olup olmama tartışmalarıyla müvelled (halis Arap olmayan), muhdes (çağdaş), ya da müteahir (son dönemde yaşan) gibi taksimlere tabi tutulmuş, Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783) muhdes veya müvelled şairlerin ilki kabul edilmiştir. Diğer taraftan modern edebiyat tarihçileri Arap edebiyat tarihini siyâsî dönemlerle sınırlayıp incelemişlerdir. Tartışmalı olan söz konusu yöntemine binaen, Arap edebiyat tarihi; câhilî, İslâmî, Emevî, Abbâsî gibi dönemlere bölünmüş, şair kimseler de bu dönemler içinde değerlendirilmiştir. Son olarak Arap edebiyat tarihçilerinden bir kesimi, şair kimseleri, ortaya koydukları şiirlerinin niteliklerine binaen dört kısma ayırmışlar. Hınziz (nitelikli şiir meydana getiren ve şiir rivayetinde bulunan şair), Müflîk (şiir rivayetinde bulunmayan ancak kaliteli ve orijinal şiir yazan şair), şair (kötü şiir yazan kimsenin bir derece üstünde olan kimse) ve şu'rur (değersiz şiir yazan kimse) (İbrâhîm: 2005, 301-320; Karaaslan: 2010, XXXVIII, 298-301).

B. Şiir

Lügatte şiir “*bir şeyi inceliklerini kavrayarak bilmek, sezerek vâkıf olmak; uyumlu, ölçülü ve âhenkli söz söylemek*” manasında mastar; “*seziş, hissediş, sezgiye dayanan bilgi; duygu ve heyecandan kaynaklanan uyumlu, ölçülü ve âhenkli söz*” manasında isimdir (Ferâhidî: 2003, III, 236-238; Cevherî: 1990, II, 725; İbn Manzûr: 1119, 2273; Mürîden, & vd:1998, I, 626-683; Komisyon: 1419/1999, XIII, 139-189). Şiir lafzını İbrânicce şîrle (marş, musikî, kaside, şarkı, gûfte) alakalı görenler de mevcuttur. İstilahî anlamı ise “*engin his, hayal ve ilhâm mahsulü olup, sanata uygun bir şekilde ifade edilmiş uyaklı-kâfiyeli sözdür*” (İbrâhîm: 2005, 301-320; Karaaslan: 2010, XXXVIII, 298-301). Böylece şunu demek mümkündür; şiirin temel taşları his, hayal, ilham, lafız-mana alakası, vezin-kâfiye, niyet ve kasıttır. Zira vezinli ve kafiyeli olsa dahi, şiir yazma niyeti ve kastı olmadan söylenmiş sözlere, şiir denilmez. Budan dolayısıdır ki âyet ve hadislerin bir kısmı aruz veznine uyumlu ya da kafiyeli şeklinde geldiği halde şiir olarak nitelenmez. Diğer taraftan şiir sanatında anlamlar kelimelere ve lafızlara bağlı iken, âyet ve hadiste tam bunun tersidir. Yani bunlarda lafızlar anlama bağlı ve tabidir. Hayâl, şiirde çok önemli bir unsurdur. Zira hissiyatın kuvvetini betimlemek için, hayâle ihtiyaç vardır. Budan dolayı bazı Arap kimseler vezinli-kafiyeli olmasa da hayal ihtiva eden tüm sözlere şiir

demişlerdir. Bilhassa Hasan b. Sabit (öl. 60/680), oğlunun kendisini sokan eşek arısını nitelediği; “كَأَنَّهُ مَلْتَفٌ فِي بَرْدِي حَبْرَةَ/sanki o, iki parça Yemen hırkasına bürünmüştü” ifadesiyle alakalı, “Kâbe’nin sahibine yemin olsun ki bu bir şiiirdir” söylemiştir (İskenderî & İnânî: ts., 42-58.) Bu anlayış eski ve yeni Batı şiir anlayışı ile mantıkçıların anlayışına uygun düşmektedir. Arap edebiyatçılarının bazıları da Bedüzzamân el-Hemedanî (öl. 398/1008) ve Harîrî’nin (öl. 516/1122) makâmeleri ile Kadî el-Fazl’ın (öl. 596/1200) risaleleri gibi hayâle bağlı olan seci’li nesîr mahsullerini mensur şiir kabul etmeleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Müşriklerin Kur’ân’ı şiir, Hz. Muhammed’i (s.a.v.) şair şeklinde vasıflandırmaları inkâr, inat ve şaşkınlık sonucu olduğundan, gerçekte bir alakası bulunmamaktadır. Zira müşrikler Kur’ân’ı şiir nitelmesiyle isimlendirdikleri ile birlikte, sihir, kehanet ve eskilerin efsaneleri gibi vasıflarla da nitelendirmişlerdir (İbrâhîm: 2005, 301-320; Sezer: 2003, 7-29; Karaaslan: 2010, XXXVIII, 298-301). Temalara uygun bir şekilde seçilen lafızlarla bir araya getirilip teşbih, istiâre, kinâye, cinâs, mecâz, terviye gibi belağî sanatları ile süslenmiş şiir dili, kâfiye ve vezinle sağlanmış müzikal armoni, hayata olaylara akıl ve mantıkla değil his ve hayal zaviyesinden bakış şiiiri şiir yapan asıl vasıflardır. Kâfiye olgusu aslında kadim Arap şiirine has olup modern dönemde Batı şiirinin etkisiyle özgür şiir, nesir kasidesi gibi kâfiyesiz şiirler Arap şiirinde de yansıma bulmuştur. Şiir, tüm medeniyetlerde dînî törenlerle ve müzikle alakası nedeniyle en eski edebî ürün sayılır. Zira şiir hayâlin, nesîr ise düşüncenin mahsulüdür (Vehbe, & Mühendis: 1979, 118-122; Fâhûrî: 1981, 14-19, 43-45).

Çalışmanın hacmini göz önüne alıp bu kadarıyla iktifa edilerek, çalışmanın asıl konusu olan şiirde istisnâ bahsine geçip örnekler üzerinde durulacaktır.

1. Şiirde İstisnânın Çeşit ve Örnekleri

Burada istisnânın detayına girilmeyecektir. Çünkü istisnâ konusu, nahiv ilmi ile ilgili hemen hemen bütün eserlerde işlenmiş ve detaylandırılmıştır. Dolayısıyla söz konusu eserlere her zaman ulaşılabilmektedir. Nitekim konu ile ilgili şu eserlere müracaat edilebilir (Sibeveyhî: 1385/1966; Suyûtî: 2012; Hemedâmî: 1980; İbn Yaîş: ts.; Meylani: 2011; İbn İbrâhîm: ts.; Kabbîş: 1974; Hasan: 1974; Üzüm: 2001).

Bu çalışmada sadece illâ edâtıyla yapılan istisnânın çeşitleri, şairlerin şiirlerinden kullanıp yorumlamış olduğu şekliyle örnek vermeye gayret edilecektir.

1. 1. Şiirde Muttasıl Muceb İstisnâ

Şiirde muttasıl istisnâ örneklerini hem cahiliye dönemi şairlerin şiirlerinden hem de cahiliyeden sonra, İslam dönemi şairlerin şiirlerinden birkaçı üzerinde durulacaktır.

Cahiliye dönemin tanınmış şairi ve aynı zamanda mualakatu's-Seb'a (yedi askı) diye bilinen şiirlerin, yedi yazarlarından biri olan İmru'ul-Kays b. Hucr (öl. 540) bir şiirinde illâ edâtını istisnâda kullanmış ve şiir şu şekilde bizlere ulaşmıştır:

فَجِئْتُ وَقَدْ نَضَّتْ لِنَوْمِ ثِيَابِهَا لَدَى السِّتْرِ إِلَّا لِبِسَةِ الْمُتَفَضِّلِ

Yanına vardığımda; örtünün yanında, geceliği

hâriç, bütün elbiselerini çıkarmış, bekliyordu(İmru'ul-Kays: ts., 40; Zevzenî: 2003, 22).

Şair burada muceb mutassıl istisnâyı kullanmıştır. Zira şiirde geçen “*gecelik*” anlamına gelen (لبسة المتفضل) kısmı, kendisinden önce geçen ve “*elbise*” anlamına gelen (ثيابها) ifadesinin içinde yer aldığı gibi, aynı zaman mensup ve olumlu bir şekilde de gelmiştir.

Cahiliye şairlerinden Tarafe b. Abd (öl. 564) de şiirlerinde muttasıl muceb istisnâyı kullanmıştır. O, sevgilisinin güzelliğini tasvir ederek şunları söylemiştir:

وَتَبَسُّمِ عَنْ أَلْمَى كَأَنَّ مُنُورًا تَخَلَّلَ حَرَّ الرَّمْلِ دِعْصِ لَهُ نَدِ

سَقَّتْهُ إِيَاةُ الشَّمْسِ إِلَّا لِثَاتِهِ أَسْفَى وَلَمْ تَكْدِمِ عَلَيْهِ بِأَمْدِ

وَوَجْهِ كَأَنَّ الشَّمْسَ أَلْقَتْ رِءَاءَهَا عَلَيْهِ نَقِيَّ اللَّوْنِ لَمْ يَتَخَدَّدِ

Esmer ince dudaklarla gülümsemesi adeta halis kumluk

üzerindeki nemli tepeciklerde açan bir papatyayı andırır.

Güneşin ışıkları, berraklaştırmış o papatya gibi dişleri

ancak diş etleri dövmedir ve bir bozukluk yoktur üzerinde.

Öyle güzel ve pürüzsüz bir yüzü vardır ki sevgilimin

denilebilir ki güneş kendi güzelliğini ona giydirmiştir (Zevzenî: 2003, 22).

Şair Tarafe, bir savaş esnasında ihtiyar babasına ait, besili ve iri bir dişi deveyi keser. Babası kendisine sitemde bulunur ve böyle seçkin bir deveyi nasıl kesersin diye söylenir. Daha sonra babası, Tarafe'nın aşağıdaki şiirinde aktardığı gibi bu siteminden vazgeçer:

وَقَالَ أَلَا مَادًا تَرَوْنَ بِشَارِبٍ شَدِيدٍ عَلَيْنَا بَغِيهِ مُتَعَدِّدٍ

وَقَالَ ذُرْوَةٌ إِنَّمَا نَفَعُهَا لَهُ وَإِلَّا تَكْفُؤًا قَاصِي الْبَرْكِ يَزْدَدُ

(Babam, yanındakilere dönüp) Baksanıza, ne dersiniz, bize karşı gelip (en değerli devemi kesmek suretiyle) haddini aşan şu sarhoşa ne yapmalı? dedi.

(Sonra da yine kendisi) Bırakın, (benim oğlum ve mirasçım olduğundan) bu deve zaten onun malıdır, siz engel olmazsanız daha fazla kesecek. Dedi (Zevzenî: 2003, 65-66).

Burada da şair şiirinde istisnânın muttasıl kısmını kullanmıştır.

Şair Zuheyîr b. Ebî Sulmâ (öl. 609), Zubyân kabilesinden kardeşinin öcünü alan Husayn b. Damdam'ı methederken şunları söylemiş:

لَدَى أَسَدٍ شَاكِي السِّلَاحِ مُقَدِّفٍ لَهُ لَبْدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُقْلَمِ

جَرِيئِي مَتَى يُظْلَمُ يُعَاقِبُ بِظُلْمِهِ سَرِيعًا وَإِلَّا يُبَدِّ بِالظُّلْمِ يُظْلَمِ

O, savaşa atılmaya hazır pür silah, yeleli,

pençeleri kesilmemiş bir aslan gibidir.

Cesurdur, zulme uğrasa derhal zulümle karşılık verir

zulme uğramadığında ise kendisi zulme başlar (Zevzenî: 2003, 80).

Aynı şair bir başka şiirinde kişinin erdemlerini ve yeteneklerini sayarken şöyle demiştir:

وَكَأَنِّي تَرَى مِنْ صَامِتٍ لَكَ مُعْجَبٍ زِيَادَتُهُ أَوْ نُقْصُهُ فِي التَّكْلُمِ

لِسَانُ الْفَتَى نِصْفٌ وَنِصْفٌ فَوَادُهُ فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا صُورَةُ اللَّحْمِ وَاللَّحْمِ

Beğendiğin nice suskun vardır ki, konuştuklarında

erdemleri ve kusurları belli olur.

Gencin dili bir yarısıdır, gönlü de öteki yarısıdır; geriye

et ve kandan oluşan şekilden başka bir şey kalmaz (Zevzenî: 2003, 84).

Burada irad ettiğimiz her iki örnekte de şair, muttasıl istisnâ kısımlarını kullanmıştır.

Abbasî döneminin meşhur şairlerinden Cerîr b. Atıyye (öl. 110/728), halkı göçmüş olan bir mekânı, anlatırken şöyle demiştir:

مَنَازِلَ فَمَا خَلَّتْ مِنْ سَاكِنِيهَا عَفَتْ إِلا الدَّعَائِمَ وَالنَّمَامَا

Çardak ve direkleri hariç her şey çürümüş,

sakinlerinden boşalan yerlere selam olsun (Cerîr: ts., 675; Ömer: 2006, 67).

Yine aynı şair bir deniz yolculuğunda, tehlike geçiren gemidekilerin yaptıklarını şöyle anlatır:

يُلْقِي صَرَارِيهِ وَالْمَوْجُ ذُو حَدْبٍ يُلْقُونَ بِرَّتْهُمْ إِلا التَّبَابِينَا

Deniz dalgaları kabardığında kaptan dâhil

iç çamaşırları hariç, tüm elbiselerini atıyorlar (Cerîr: ts., 675; Ömer: 2006, 67).

Müşahede edildiği gibi şair her iki şiirinde de muttasıl istisnâyı kullanmıştır. İlladan sonra gelen isimler muttasıl muceb istisnâdan sonra geldiklerinden dolayı mensup olarak gelmişlerdir.

Bir başka şair olan Mütenebbî (öl. 354/965) bir şiirinde istisnâyı şu şekilde kullanmıştır.

كُلُّ جَرِيحٍ سَلَامَتْهُ إِلا فُؤَادًا رَمَتْهُ عَيْنَاهَا

Sevgilinin yaraladığı kalp hariç

tüm yaraların iyileşmesi mümkündür (Mütenebbî: 537; Tâyillâh: 2005, 84).

فِي وَحْدَةِ الرَّهْبَانِ إِلا أَنَّهُ لَا يَعْرِفُ التَّحْرِيمَ وَالتَّخْلِيلَا

Yalnızlıkta Ruhban durumunda,

fakat ne helali ne de haramı bilir (Mütenebbî: 537; Tâyillâh: 2005, 84).

Yukarıda verilen örnek şiirlerde Mütenebbî, muttasıl istisnâyı kullanmıştır. Buradaki istisnâ muttasıl muceb istisnâ olduğundan dolayı mensup olarak gelmiştir. İbn Mâlik'in de *Elfiyesinde*; “ ما استثنيت إلا مع تمام ينتصب ”/illânın, tam olan kelimadan istisnâ ettiği isim, mensup olarak gelecektir.” (Hemedânî: 1980, 597) dile getirdiği gibi söz konusu ismin mensup gelmesi vaciptir/gereklidir.

Bu kısımdan verilen örneklerin benzerini çoğaltmak mümkündür. Ancak çalışmanın hacmini de dikkate alarak bu kadarı ile iktifa edilecektir.

1. 2. Şiirde Muttasıl Gayr-i Muceb İstisnâ

Bu başlık altında, değişik şairlerin şiirlerinden, bu tür istisnâya örnek olabilecek kısımları üzerinde durulacaktır.

İmru'ul-Kays, bir şiirinde sevgilisinden bahsederken şöyle diyor:

وَمَا زَرَفْتَ عَيْنَاكَ إِلَّا لِتَضْرِبِي بِسَهْمَيْكَ فِي أَعْشَارِ قَلْبِ مُقَتَّلٍ

Gözlerin, ancak aşkınla param parça olmuş kalbime

oklarını saplamak için yaş dökmekte (Zevzenî: 2003, 20).

Aynı şair bir başka şiirinde, yağan yağmurun ardından oluşan selin, vermiş olduğu hasarı anlatırken şöyle diyordu:

وَمَرَّ عَلَى الْقَتَانِ مِنْ نَفْيَانِهِ فَأَنْزَلَ مِنْهُ الْعُصْمَ مِنْ كُلِّ مَنْزِلٍ

وَتِيْمَاءٌ لَمْ يَتْرُكْ بِهَا جُدْعَ نَخْلَةٍ وَلَا أَطْمَأَ إِلَّا مَشِيداً بِجَنْدَلٍ

Bu yağmurun serpintileri el-Kannan Dağına

düştü de, her taraftaki dağ keçilerini ürkütüp kaçırttı.

Nihayet Teyma 'da taş yapıların dışında,

yıkmadığı bir hurma dalı ve ev bırakmadı (Zevzenî: 2003, 39-40).

Görüldüğü gibi şair, şiirlerinde istisnâ kullanmış ve bu istisnâ muttasıl gayr-i muceb istisnâdır.

Amr b. Kulsûm (öl. 584 veya 600), kavmi ile iftihar edip onların iyi hasletlerini sayıp onları överken şöyle diyordu:

وَذَا الْبُرَّةِ الَّذِي حَدَّثْتُ عَنْهُ بِهٖ نُحْمَى وَنَحْمِي الْمُحْجَرِينَا

وَمَنَا قَبْلَهُ السَّاعِي كَلْبِيْبٌ فَأَيُّ الْمَجْدِ إِلَّا قَدْ وُلْنَا

Sana hakkında söz edilen Zulbure 'nin de varisiyim ki,

hem onun sayesinde korunuruz hem de bize sığınanları koruruz.

Ondan önce, yücelere koşan Kuleyb de bizdendir.

Artık elde etmediğimiz bir şeref mi kalmıştır? (Zevzenî: 2003, 216).

Cerîr b. Atıyye, Ferezdak'ı (öl. 114/732) hiciv (Bir kişi, herhangi bir kurum veya toplumu alaylı tarzda eleştirme ve eleştiri metinlerinin oluşturduğu edebî tür, bk. Okay: 1998, XII, 447) ederken, şu beyti söylemiştir:

مَا لِلْفِرْزَدَقِ مِنْ عِزِّ يَلُودُ بِهِ إِلَّا بَنُوا الْعَمَّ فِي أَيْدِهِمُ الْخَشْبُ

Ferezdak için, ellerinde sopaları olan amcaoğullarından

başka sığınacağı bir izzeti/saygınlığı yoktur (Ömer: 2006, 71).

Aynı şair başka şiirinde şöyle diyor:

وَمَا اسْتَعْتَدَ الْأَقْوَامُ مِنْ ذِي خَتُونَةٍ مِنَ النَّاسِ إِلَّا مِنْكَ وَمِنْ مَحَارِبِ

Kavim, senden ve Meharib boydan başka, hiç

bir hasmından sözleşme talep etmemiştir (Cerîr: ts., 105; Tâyillâh: 2005, 86).

Şair başka bir şiirinde, yine ezeli rakibi olan Ferezdak'ı zemmederken/yererken şunları söylemiştir:

لَقَدْ سَرَّيْتُ أَنْ لَا تُعَدَّ مُشَاجِعُ مِنَ الْفَخْرِ إِلَّا عَقْرُ تَابٍ بِصَوَارِ

Muşaci kabilesi, Sav'er denilen yerde yaşlı deve kesmelerinden

başka, iftihar edecekleri bir şeyinin olmaması beni sevindiriyor (Cerîr: ts., 328; Tâyillâh: 2005, 85).

Şiirde geçen “*Muşaci*”, Ferezdak'ın kabilesi olan Temîm'in bir koludur. Böylece Cerîr, Muşacileri doğrudan, Ferezdak'ı ise dolaylı bir şekilde yermektedir.

Bu örnek şiirlerde, istisnânın muttasıl gayr-ı muceb kısmı kullanılmıştır ve kimi istisnâ mensup gelirken kimi de merfu' gelmiştir. Zira bu tür istisnâlarda her iki durumda caizdir/mümkündür. Yani istisnâ olan isim, mensup gelebileceği gibi, illâdan önceki ismin i'rabına tabii olarak da gelebilmektedir

Şair Mütenebbî, bir şiirinde şunları söylemiştir:

أَعَجَلْتُ أَلْسِنُهُمْ بِضَرْبِ رِقَابِهِمْ عَنْ قَوْلِهِمْ لَا فَارِسَ إِلَّا دَا

Boyunlarının vurulması, ancak dillerinin acele edip,

bundan daha yiğit kimse yoktur demesi sebep olmuştur (Mütenebbî: 70; Tâyillâh: 2005, 86).

Aynı şair başka şiirinde şöyle demiştir:

مَا يُرْتَجَى أَحَدًا لِمَكْرَمَةٍ إِلَّا إِلَهُهُ وَأَنْتَ يَا بَدْرُ

Allah ve senden başka ey Bedir!

hiç kimseden iyilik beklenilmez (Mütenebbî: 237; Tâyillâh: 2005, 85).

Şairden son bir şiir şu şekilde aktarmak mümkündür:

وَمَا لِلسَّيْفِ إِلَّا الْقَطْعُ فِعْلٌ وَأَنْتَ الْقَاطِعُ الْبِرُّ الْوُضُوءُ

Kılıç'ın hüneri sadece kesme işidir.

Sen ise hem kesen hem de iyilikleri bağlayan/ulaştıransın (Mütenebbî: 264; Tâyillâh: 2005, 88).

Burada şair Memduh'unun kılıçtan daha üstün olduğunu işaret etmektedir. Çünkü kılıcın görevi sadece kesmek olurken, meth etmekte olan şahsın, bundan ziyade iyilik etmek gibi bir üstünlüğünü da olduğunu söyler.

Yukarıda geçtiği gibi şair, muttasıl gayr-ı müceb istisnâyı kullanmıştır. İlk iki şiirde “غير” anlamında kullanılan illâ edâtı, son şiirde ise “سوى” anlamında kullanılmıştır.

1. 3. Munkati Muceb İstisnâ

Burada yine şiirlerde geçen ve bu kısım istisnâya örnek olabilecek şiirlerin üzerinde durulacaktır.

Tarafe b. Abd, bir şiirinde şunları söylemektedir:

سَقَنَّهُ إِيَاهُ الشَّمْسِ إِلَّا لِثَاتِهِ أَسِيفًا وَلَمْ تَكُدِّمْ عَلَيْهِ بِإِثْمِدٍ

Güneşin ışıkları berraklaştırmış o papatya gibi dişleri

ancak diş etleri dövmelidir ve bir bozukluk yoktur üzerinde (Zevzenî: 2003, 49).

Konumuzla alakalı olarak Mütenebbî'nin divanında řu şiir geçmektedir:

وَأَمْ يَكْفِيهَا تَصْوِيرُهَا الْخَيْلَ وَحَدَّهَا فَصَوَّرَتِ الْأَشْيَاءَ إِلَّا زَمَانُهَا

Onun, atı, hayal etmesi yeterli gelmedi. O eşyaları

zamandan soyut bir şekilde hayal etmiş ki, buda yeterli değildir (Mütenebbî: 302; Tâyillâh: 2005, 89).

Bu şiirde munkati bir istisnâ mevcuttur. Çünkü şiirde geçen “Eşyalar” zamandan bir parça değildir. Bundan dolayı munkati istisnâdır. Diğer taraftan bu şiirde bulunan illâ edâtı, Basra ekoluna mensup âlimlere göre “لكن” anlamında kullanılmış, Kûfe ekoluna mensup âlimlere göre ise “سوى” anlamında kullanılmıştır (Tâyillâh: 2005, 85).

Amr b. Hârîs'in (öl. 148/765), bir şiirinde şöyle gelmiştir:

وَبَلَدَةٌ لَيْسَ بِهَا أَنْيْسُ إِلَّا الْيَعْفِرُ وَالْأَعْيُنُ

Çok beldeler var içinde insan değil, sadece

boz ceylan ve boz deve cinsi yavruları vardır (Suyûtî: 2012, 234).

Yukarıda geçen örnek şiirlerde, istisnânın munkati muceb kısmı kullanılmıştır. Şimdi de istisnânın munkati gayr-i muceb kısmına geçilecektir.

1. 4. Munkati Gayr-i Muceb İstisnâ

Munkati gayr-i muceb istisnâya örnek, yine şairlerin şiirlerinden vermek mümkündür.

Zuheyr b. Ebî Sulmâ, bir şiirinde şöyle söylemiştir:

وَمَا الْحَرْبُ إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ وَذُقْتُمْ وَمَا هُوَ عَنْهَا بِالْحَدِيثِ الْمَرْجَمِ

Savaş, ancak bildiğiniz ve acısını tattığınız şeydir,

bilinmeyen şey hakkında hüküm yürütmek değildir bu. (Zevzenî: 2003, 114).

Antere b. Şeddâd (öl. 614), sevgilisi Able'nin ailesinden söz ederken şunları söylemiştir:

مَارَاعَنِي إِلَّا حَمُولَةٌ أَهْلِهَا وَسَطَ الدِّيَارِ تَسْفُ حَبَّ الْخِمِّمِ

fiha aittânin وأربعون حلوبة سودا كخافية الغراب

Beni, obanın ortasında ailesine ait develerinin

sığırdili otunun yemeleri korkutur sadece.

Orada karakarganın kanadı misali

kırk iki siyah sağmal dişi deve vardır (Zevzenî: 2003, 237).

Hâris b. Hillize (öl. 570), savaşta göstermiş oldukları başarılarını ve güçlü olan düşmanlarına vermiş oldukları zayıyatı şu şiiriyle dile getirmektedir:

وَصَيِّتِ مِنَ الْعَوَاتِكِ لَاتْنَهَاهُ إِلَّا مُبِيضَةً رَعْلَاءُ

فَرَدَدْنَاهُمْ بِطَعْنٍ كَمَا يَخْرُجُ خُرْبَةَ الْمَرَادِ الْمَاءُ

Hür anaların doğurduğu yiğitlerdi ki onlar; yıldırabilirdi

onları ancak tepeden tırnağa zırhlı, uzun kılıçlı olanlar.

Biz onları hezimete uğrattık, büyük tulumlardan su

boşalırcasına kanlarını akıtan mızraklarımızla (Zevzenî: 2003, 236-237).

Cerîr b. Atiyye, bir şiirinde şöyle söylemektedir:

فَقَدْ خَفْتُ أَلَّا تَجْمَعُ الدَّارُ بَيْنَنَا وَلَا الدَّهْرُ إِلَّا أَنْ تَجِدَ الْأَمَانِيَا

Korkarım ki, güven bulunmadıkça bizi,

ne ev ne de zaman bir araya getirecektir (Cerîr: ts., 762;

Ömer: 2006, 74).

Aynı şair başka bir şiirinde istisnâyı şu şekilde kullanmıştır:

سَبَقْتُ بِأَيَّامِ الْفُضَالِ وَلَمْ تَجِدْ لِقَوْمِكَ إِلَّا عَقْرَ نَابِكِ مُخْعَرًا

Geçmiş günlerin iyiliklerine baktın da senin için iftihar vesilesi

olacak tek şey, kavmine yaşlı deveni kesmendir (Cerîr: ts., 297;

Ömer: 2006, 80).

Mütenebbî, bir şiirinde şunları söylemiştir:

أَلَا لَيْسَتْ الْحَاجَاتُ إِلَّا نُفُوسُكُمْ وَلَيْسَ لَنَا إِلَّا السُّيُوفُ وَسَائِلُ

Dikkat edin! Sadece sizlere ihtiyacımız vardır

ve araçlarımız/silahlarımız da yalnız kılıçlardır (Mütenebbî: 25;

Tâyillâh: 2005, 90).

Yine aynı şair, bir şiirinde şöyle demiştir:

وَإِنَّكَ لِلْمَشْكُورِ فِي كُلِّ حَالَةٍ إِذَا لَمْ يَكُنْ إِلَّا الْبَشَاشَةَ رَفْدُهُ

Sen her zaman teşekkür gerektirecek şeyleri yaparsın,

bu bir tebessüm dahi olsa onu yaparsın (Mütenebbî: 457; Tâyillâh: 2005, 90).

Yukarıda aktarılmış olan örnek şiirlerde, şairlerimiz munkati' gayr-i müceb istisnâyı kullanmışlardır.

1. 5. Muferrağ İstisnâ

Muferrağ istisnâyı işlerken, yine şiirlerden birkaç örnek vermeye çalışılacaktır. Daha önce de açıklandığı gibi, burada gaye, istisnâyı detaylı bir şekilde tanıtip açıklamak değildir. Buradaki amaç şiirde istisnâ kullanımını, örneklerle sunup konuyu anlaşılır bir duruma getirmektir.

Muferrağ istisnâya örnek olabilecek birçok şiir, Cerîr b. Atiyye'nin divanında bulmak mümkündür. Fakat burada, birkaç örnek vermekle yetinilecektir.

Anılan şair divanında şöyle diyor:

مَا عَدَّ قَوْمٌ بِإِحْسَانٍ صَنَعَهُمْ إِلَّا صَنَعَكُمْ فَوْقَ الَّذِي صَنَعُوا

Herhangi bir millet, yapmış olduğu iyiliği sayarken,

sizlerin yapmış olduğunuz, onlarınkinden daha üstündür (Cerîr: ts., 437;

Ömer: 2006, 78).

وَمَا ابْتَنَى النَّاسُ مِنْ بُيُوتٍ مُكْرَمَةٍ إِلَّا لَكُمْ فَوْقَ مَنْ بَنَى الْعَلَا عُرْفُ

Her ne kadar insanlar mukerrem bir bina yapmış ise de, sizler

için, onların en yüksek binalarından, daha yüce köşkler vardır (Cerîr: ts., 482;

Ömer: 2006, 78).

Aynı şair başka bir şiirinde şöyle diyor:

يَقُولُ لِي الْحَدَادُ: هَلْ أَنْتَ قَائِمٌ وَمَا أَنَا إِلَّا مِثْلُ آخِرِ قَاعِدٍ

Demirci bana ayakta mısın diyor! Oysaki

diğerleri gibi bende oturmuş haldeyim (Ferezdak: 1386/1966, 133; Cerîr: ts., 216;

Ömer: 2006, 85; Tâyillâh: 2005, 92).

Tespit edilebildiği kadarıyla, Mütenebbî'nin divanında konuya dair örnek şiirlerin sayısı kırktan fazladır. Ancak burada birkaç tanesine yer verilecektir.

Şair divanındaki şiirlerinin birinde şöyle diyor:

أَبَا أَحْمَدُ مَا الْفَخْرُ إِلَّا لِأَهْلِهِ وَمَا لِإِمْرِي مَا لَمْ يَمْسَ مِنْ بُحْتَرٍ فَخْرٌ

Ey eba Ahmed! Övünme ancak, ona ehil olanadır.

Ve Buhter'le alaka kurmayan kişi için övünme yoktur (Tâyillâh: 2005, 92).

مِثْلِكَ يَا بَدْرُ لَا يَكُونُ وَلَا تَصْلُحُ إِلَّا لِمِثْلِكَ الدُّونُ

Hiç kimse senin gibi olamaz ey Bedir

ve devlet ancak senin gibilere layıktır (Mütenebbî: 138; Tâyillâh: 2005, 92).

Aynı şair başka bir şiirinde şöyle diyor:

تَحْسَبُوا مَنْ أَسْرَتُمْ كَانَ ذَا رَمَقٍ فَلَيْسَ يَأْكُلُ إِلَّا الْمَيْتَةَ الضُّبُعُ

Esir aldığımız kimseleri son nefesinde oldukları sanmayın.

Sırtlanlar ancak leş yiyebiliyorlar (Mütenebbî: 314; Tâyillâh: 2005, 92).

مَا مَقَامِي بِأَرْضِ نَخْلَةٍ إِلَّا كَمَقَامِ الْمَسِيحِ بَيْنَ الْيَهُودِ

Benim Nahle denilen yerde durmam,

Mesih'in Yahudilerin arasında durmasına benzer (Mütenebbî: 20; Tâyillâh: 2005, 95).

SONUÇ

Şiiri şiir yapan temel öğeler his, hayal, ilham, lafız-mana ilişkisi, vezn ve kafiye, niyet ve kasıttır. Zira vezinli ve kafiyeli olsa dahi, şiir yazma niyeti ve kastı olmadan söylenmiş sözlere, şiir denilmez. Bu nedenle âyet ve hadislerin bazıları aruz vezninde ya da kafiyeli bir şekilde gelmesine rağmen şiir sayılmamıştır. Şiirde anlamlar lafızlara tabi iken, âyet ve hadiste lafızlar anlamlara tabidir. Diğer taraftan nazm lafzı çoğunlukla **şiir** ve **şiir** telifi hakkında kullanılmasına karşın hayal ve his boyutu olmadığından sadece ölçü, vezin ve seci öğelerini taşıyan öğretici şiir çeşidi, nazm ve manzûme şeklinde nitelenmiştir. Dolayısıyla his ve hayal şiirin ana omurgasını oluşturmuş olduklarını söylemek mümkündür.

Dil âlimleri, farklı kıstaslara dayanarak İslamiyet'in ilk asırlarından itibaren şairleri farklı kategori ve tabakalara ayırmışlardır. Bunlar genellikle cahili, İslâmi ve muhadram şeklinde olmasına karşın, cahiliye şairleri on üç, İslâmî şairleri ise on tabakaya kadar çıkaran dilciler de vardır. Cahiliye şairleri olsun, İslam dönemi şairleri olsun, illâ edâtı ile istisnânın tüm çeşitlerini şiirlerinde kullanmışlardır. Bu da illâ edâtı ile istisnânın önemli bir konu olduğu ve *İlmü'l- 'Arabiyye* denilen ilimlerin hemen hemen hiç birisinin bu tür istisnâdan muferrağ olamayacağını, bir kere daha göstermiştir. Diğer taraftan şairlerin şiirleri incelleme neticesinde, en fazla illâ edâtının kullanılmış olduğu görülmüştür. Bunun sebebi ise illânın, istisnâ dışında birçok anlama gelebilmesi ve istisnânın diğer birçok edâtın anlamında da kullanılabilmesidir.

KAYNAKÇA

- Cerîr, b. A. (ts.). *Divânu Cerîr*. Thk. Nu'man Muhammed Emin Tâhâ, Kahire: Dârü'l-Me'ârif.
- Cevherî, E. N. İ. (1990). *eş-Şihâh fi'l-luğa*. Thk. Ahmed Abdulgafür Attar, 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Basım.
- Cumahî, E. A. M. (1952). *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ*. Thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Dârü'l-Medenî.
- Cübrî, Y. (1407/1986). *eş-Şi'rü'l-câhilî*. Beyrut: y.y.
- Durmuş, İ. (2010). "şair", *İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Fâhûrî, M. (1981). *Muhâdarât fi'l-edebi'l-osmânî*. Halep: y.y.
- Ferâhidî, E. A. H. (1424/2003). *Kitabu'l-Ayn*. Thk. Abdulhamîd Hindavî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Ferezdak, E. F. H. (1386/1966). *Divânu'l-Ferezdak*. Beyrut: Dârü Sadır.
- Hasan, A. (1974). *en-Nahv'ul-vâfî*. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 3. Basım.
- Hüseyin, T. (1352/1993). *Fî'l-edebi'l-câhilî*. Kahire: Matba'atu Fâruk, 3. Basım.
- İbn Âkil, E. M. B. (1980). *Şerhu ibn Âkil*. Kahire: Dârü't-Turas.
- İbn Hamza, M. (ts.). *Netâicu'l-efkâr 'ala'l-izhâru'l-esrâr*. İstanbul: Salah Bilici Kitapevi.
- İbn Kuteybe, E. M. A. (1966). *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*. Thk. Ahmed M. Şâkir, Kahire: y.y.
- İbn Manzûr, E. F. (1119). *Lisânu'l-Arap*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif.
- İbn Yaiş, E. B. (ts.). *Şerhu mufaşşal*. Dimaşk: İdartu't-Tab'atu'l-Munîriyye.
- İbrâhîm, M. (2005). *Mevkîfü'l-İslâm mine's-şi'r*. Riyad: Âlemü'l-Kütüb.
- İmru'ul-Kays, E. V. (ts.). *Divânu İmru'ul-Kays*. Beyrut: Dârü Sadır.
- İskenderî, A. & İnânî, M. (ts.). *el-Vasîf fi'l-edebi'l-Arabî ve târihih*. Kahire: Dârü'l-maârif.
- Kabbiş, A. (1974). *el-Kâmil fi'n-nahv ve's-şarf ve'l-i'rab*. Dimaşk: y.y.

- Karaaslan, N. Ü. (1998). “Şair”, *İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Komisyon, (1419/1999). *el-Mevsû‘atü’l-‘Arabiyyetü’l-‘âlemiyye*. 30 Cilt. Riyad: y.y.
- Milânî, M. (2011). *Şerhu’l-muğnî*. Thk. Nihat el-Barâvî, Diyarbakır: Mektebetü’s-Seydâ.
- Mürîden, A. & vd. (1998). *el-Mevsû‘atü’l-‘Arabiyye*. 24 Cilt. Dimaşk: y.y.
- Mütenebbî, E. T. A. (ts.). *Divânu’l-Mütenebbî*. Beyrut: Dârü’l-Cîl.
- Okay, M. O. (1998). “Hiciv”, *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Ömer, M. (2006). *el-İstisnâ fî divânî Cerîr*. Şam: Cami‘etu Ummu’d-Dermân.
- Râfî, M. S. (ts.). *Târîhu âdâbi’l-‘Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî.
- Sezer, İ. H. (2003). *Kur‘ân’da şiir ve şair*. Konya: Marife.
- Sibeveyhî, E. B. A. (1385/1966). *el-Kitap*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Beyrut: y.y.
- Suyûtî, E. F. C. (2012). *Şerh’u-elfiyeti ibn Mâlik*. Beyrut: Dâru Kütübi es-Sekâfiye.
- Tâyillâh, S. C. (2005). *el-İstisnâ fî divanî Mütenebbî*. Şam: Cami‘etu Ummu’d-Dermân.
- Üzüm, İ. (2010). “İstisnâ”, *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Vehbe, M. & Mühendis, K. (1979). *Mu‘cemü’l-muştalahâti’l-‘Arabiyye fî’l-luğa ve’l-edeb*. Beyrut: y.y.
- Zevzenî, E. A. H. (ts.). *Şerhü’l-muallaqâti’s-seb‘a*. Thk. Muhammed el-Fadlî, Lübnan: el-Mektebetü’l-Asriyye.